

MODERNÍ DĚJINY

Paul
Krugman

skoncovat
S krizí

NEJNOVĚJŠÍ KNIHA
NOSITELE NOBELOVY
CENY ZA EKONOMII

Vyšehrad

Všem nezaměstnaným, kteří si zaslouží něco lepšího.

Z anglického originálu End This Depression Now!,
vydaného nakladatelstvím W. W. Norton & Company,
Inc., roku 2012, přeložila Eva Křístková
Obálku a grafickou úpravu navrhl Vladimír Verner
Odpovědný redaktor Martin Žemla
E-knihu vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
roku 2013 jako svou 1139. publikaci
Vydání v elektronickém formátu pdf první,
podle 1. vydání v tištěné podobě.
Doporučená cena E-knihy 150 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
Praha 3, Víta Nejedlého 15
e-mail: info@ivysehrad.cz
www.ivysehrad.cz

Tištěnou knihu i můžete zakoupit na www.ivysehrad.cz

Paul Krugman
End This Depression Now!

All rights reserved
Copyright © 2012 by Mellrose Road Partners
Translation © Eva Křístková, 2012

ISBN 978-80-7429-366-5

OBSAH

Úvod: Co děláme?	9
1. Jaká je situace?	13
Nedostatek pracovních příležitostí / 14 Zničené životy / 17 Dolary a centy / 20 Ztracená budoucnost / 22 Potíže v zahraničí / 24 Politika zoufalství / 25 Nevzdávejme se / 26	
2. Ekonomická deprese	27
Všechno je to věc poptávky / 29 Past likvidity / 35 Je to strukturální problém? / 37 Proutrácet se k prosperitě / 39	
3. Minského moment.	42
Den, kdy znovuobjevili Minského / 43 Minského moment / 46 Zrcadlová ekonomika / 49	
4. Bankéři, kteří se vymkli kontrole	52
Bankéři bez závazků / 53 Velká lež / 59 Ne až tak skvělá léta / 61	
5. Druhý Zlatý věk	65
Proč bohatí (tolik) zbohatli? / 69 Nerovnost a krize / 74 Elita a politická ekonomie špatné politiky / 76	
6. Ekonomická doba temna	80
Keynesofobie / 81 Pozoruhodně vzácné výjimky / 84 Šum a pochechtávání / 87 Aušusová ekonomika / 90	
7. Anatomie nedostatečné reakce	93
Krise přichází / 95 Nedostatečný stimul / 99 Příčiny / 103 Realitní fiasko / 106 Cesta, kterou se nešlo / 108	
8. Ale co deficit?	109
Neviditelní strážci dluhopisů / 110 Chápání úrokových sazeb / 113 Co dluhové břemeno? / 118 Jak hloupé je zaměřit se na krátkodobý deficit / 119 Může dluh vyřešit problém způsobený dluhem? / 121 Proč ta posedlost deficitem? / 124	

9. Inlace: hrozivý přízrak	125
Jako Zimbabwe nebo Výmar / 125 Peníze, poptávka a inflace (či její neexistence) / 127 Jak vysoká je inflace? / 130 Co mluví ve prospěch vyšší inflace? / 134	
10. Eurodämmerung	137
Potíže s (jedněmi) penězi / 139 Eurobublina / 143 Velká evropská deziluze / 145 Klíčový problém Evropy / 147 Záchrana eura / 151	
11. Zastánci úsporných opatření	154
Faktor strachu / 156 Pohádková bytost jménem Důvěra / 159 Britský experiment / 163 Dílo krize / 164 Důvody / 167	
12. Co bude třeba udělat.	169
Věci nejsou v pořádku / 170 Utrácejte dnes, platte zítra / 172 FED / 175 Bydlení / 177 A další / 179	
13. Skoncujme s krizí!	181
Nic není tak úspěšné jako úspěch / 181 Politické možnosti / 183 Mravní imperativ / 186	
Dodatek: Co doopravdy víme o dopadech vládních výdajů?	187
Potíže s korelací / 187 Pohromy, zbraně a peníze / 189	
Poděkování	193

Co děláme?

Tato kniha pojednává o hospodářském propadu, který teď trápí Spojené státy i mnoho dalších zemí – o propadu, který vstoupil do pátého roku své existence a nejeví nejmenší známky toho, že by měl v blízké době skončit. Netřeba podotýkat, že o finanční krizi z roku 2008, která tento propad odstartovala, již vyšlo mnoho knih a řada dalších nepochybně čeká na vydání. Jsem nicméně přesvědčen, že tato se od většiny ostatních liší, protože se pokouší odpovědět na zcela jinou otázku. Většina titulů o současné hospodářské katastrofě, s nimiž jako by se roztrhl pytel, vznáší otázku: „Jak se to stalo?“ Já se místo toho ptám: „Co proti tomu děláme?“

Ty dvě otázky spolu očividně tak či onak souvisejí, ale v žádném případě nejsou identické. Víme-li, co způsobuje infarkt, ještě to neznamená, že ho umíme léčit – a totéž platí o hospodářské krizi. V dané chvíli by nás mělo nejvíc zajímat, jak se s ní vypořádat. Pokaždé, když čtu nějaké zasvěcené pojednání nebo výklad o tom, co bychom měli dělat, abychom napříště dalším finančním krizím zabránili – a takových článků čtu mnoho –, zmocňuje se mě lehká netrpělivost. Ano, je to jistě důležitá otázka, ale pokud jsme se dosud nevykřesali z té stávající, neměli bychom se přednostně zajímat o to, jak vybrédnout z ní?

Ještě stále totiž žijeme ve stínu hospodářského kolapsu, který před čtyřmi lety zasáhl Evropu i Spojené státy. Hrubý domácí produkt, který za normálních okolností vzroste každoročně o několik procent, dosahuje nyní stěží úrovně předkrizového vrcholu, a to i v zemích, které zažívají poměrně výrazné oživení. A v některých evropských státech je dokonce o několik procent nižší. Nezaměstnanost na obou stranách Atlantiku přitom zůstává na hodnotách, které by se před krizí zdály všem nemyslitelné.

Řekl bych, že nejlepší způsob, jak na tento vleklý propad nahlížet, je přijmout skutečnost, že se nacházíme v ekonomické depresi. Ne, není to Velká hospodářská krize, přinejmenším pro většinu z nás (ale říkejte to Řekům, Irům, nebo dokonce Španělům, kteří mají třiadvacetiprocentní

nezaměstnanost – a téměř padesátiprocentní nezaměstnanost mezi mladými). Přesto je to prakticky táž situace, jakou ve třicátých letech popsal John Maynard Keynes: „Chronický stav podnormální aktivity, který trvá nezanedbatelnou dobu, aniž by převážil výraznější trend buď k hospodářskému oživení, anebo k naprostému kolapsu.“

A to není právě přijatelný stav. Některým ekonomům a politikům podle všeho stačí, že jsme se vyhnuli „naprostému kolapsu“; pravda je ovšem taková, že tento „chronický stav podnormální aktivity“, který se projevuje zejména nedostatkem pracovních příležitostí, působí dalekosáhlé a kumulativní škody v lidské rovině.

Proto je nesmírně důležité, abychom učinili maximum pro nastartování skutečného a plnohodnotného zotavení. A zde je zakopán pes: víme, jak to udělat, či alespoň bychom to *měli* vědět. Vždyť trpíme neduhy, které se i přes všechny rozdíly v detailech, jež přineslo pětasedmdesát let ekonomických, technologických i společenských změn, významně podobají těm z let třicátých. A my přece dobře víme, co měli tehdejší politici dělat – víme to ze soudobých prací Johna Maynarda Keynesa a řady dalších ekonomů té doby i z mnohem pozdějších výzkumů a analýz. Tyto analýzy nám jasně říkají, co je za dané situace třeba činit.

My však naneštěstí nečerpáme z vědomostí, které máme k dispozici, protože příliš mnoho vlivných lidí – politiků, různých veřejných činitelů i publicistů a komentátorů, kteří formují veřejné mínění – se z rozličných důvodů rozhodlo zapomenout na lekce z historie i na cenné závěry ekonomických analýz několika generací badatelů a tyto tvrdě vydobyté poznatky vyměnit za ideologicky a politicky konformní předsudky. Mezi těmi, jimž někteří z nás začali ironicky přezdívat „velmi seriózní lidé“, obecně převládá mínění, které především zcela zavrhuje Keynesovu stěžejní tezi: „Škrty jsou na místě v období hospodářského rozkvětu, nikoli v době poklesu.“ V dané chvíli je třeba, aby vláda utrácela víc, a ne méně, dokud se soukromý sektor nevzpamatuje a nebude schopen znovu převzít iniciativu. Přesto je dnes pravidlem politika restriktce, která doslova likviduje pracovní příležitosti.

Touto knihou se proto pokouším prolomit vládu tohoto destruktivního obecného mínění a předložit argumenty ve prospěch aktivní politiky zaměstnanosti, kterou jsme měli dělat od samého počátku. Mám-li ovšem někoho přesvědčit, musím svá tvrzení doložit důkazy: ano, v této knize najdete grafy. Doufám jen, že text kvůli nim nevyzní příliš technicistně nebo že tím nebude uzavřen inteligentním laickým čtenářům,

kterým ekonomika obvykle příliš mnoho neříká. Snažím se tu totiž opakovat oněm „seriózním lidem“, kteří nás všechny – ať již z jakéhokoli důvodu – zavlekli na scestí, za což naše ekonomiky i společnosti platí obrovskou cenu, a apelovat na poučené veřejné mínění, abychom místo toho začali dělat správnou věc.

Možná, ale pouze možná, že než tato kniha přistane na pultech knihkupectví, budou už naše ekonomiky na nejlepší cestě k rychlému a opravdovému zotavení a tohoto apelu již nebude třeba. Upřímně v to doufám – ale velmi o tom pochybuji. Vše totiž nasvědčuje tomu, že pokud naši politici nezmění kurz, zůstane ekonomika velmi dlouho slabá. A mým cílem je vyvinout skrze poučené veřejné mínění tlak na uskutečnění změny kurzu, která by nám pomohla skoncovat se současnou krizí.

KAPITOLA 1

Jaká je situace?

Myslím, že jak začínají na různých trzích rašit zelené výhonky a začíná se obnovovat jakás takás důvěra, vnese to do vývoje pozitivní dynamiku, která naše hospodářství znovu postaví na nohy.

Vy vidíte zelené výhonky?

Vidím. Vidím zelené výhonky.

Ben Bernanke, prezident FEDu
v interview pro *60 Minutes*, 15. března 2009

Ben Bernanke, který obvykle nepatří k nejlépe naladěným ani nejpoetičtějším z lidí, vyjádřil v březnu 2009 opatrný optimismus ohledně vyhlídek na zlepšení hospodářské situace. Po pádu banky Lehman Brothers, k němuž došlo půl roku předtím, zažila Amerika děsivě strmý ekonomický propad. Prezident americké centrální banky FED ale vystoupil v televizní debatě *60 Minutes* a prohlásil, že jaro je na dosah.

Jeho poznámky ihned získaly na popularitě v neposlední řadě proto, že až přízračně připomínaly slova Chance, jinak Chaunceyho Gardinera, prostoduchého zahradníka z filmu *Byl jsem při tom*, kterého jeho okolí omylem pokládá za mudrce. Když Chanceyho v jedné scéně požádají, aby se vyjádřil k hospodářské politice, Chance ujistí prezidenta, že „dokud nejsou podseknuty kořeny, všechno je OK a na zahradě bude všechno v pořádku... Zjara vše znovu vyroste.“ Lidé nicméně Bernankeho optimismus navzdory všeobecnému vtipkování široce sdíleli a koncem roku 2009 ho časopis *Time* vyhlásil svou osobností roku.

Na zahradě ale naneštěstí všechno v pořádku nebylo a zjara nic nevyrostlo.

Abych byl spravedlivý, Bernanke měl pravdu, když říkal, že krize polevuje. Panika, která zachvátila finanční trhy, opadala a hospodářský pokles opravdu zpomaloval. Podle oficiálních statistiků ze Státního úřadu pro ekonomický výzkum (National Bureau of Economic Resesarch) takzvaná „velká recese“ začala v prosinci 2007, skončila v červnu 2009

a poté následovalo oživení. Bylo-li to však oživení, pak pouze takové, které většině Američanů moc nepomohlo. Pracovních příležitostí bylo poskrovnu, stále více rodin vyčerpávalo své úspory a přicházelo o domov, a co je nejhorší, ztrácelo naději. Pravda, míra nezaměstnanosti je dnes nižší než v době svého vrcholu v říjnu 2009, avšak pokrok se dostavuje jaksi plíživě – po všech těch letech stále ještě čekáme na onu „pozitivní dynamiku“, o níž Bernanke mluvil, aby udělal dojem.

A taková je situace v Americe, která alespoň statisticky vykazuje jisté oživení. Jiným zemím se nepodařilo ani to. V Irsku, Řecku, Španělsku či Itálii dluhové problémy a programy škrtnů, „jež měly obnovit důvěru“, nejenže jakékoli oživení znemožnily, ale zapříčinily další hospodářské propady a nezaměstnanost šplhající do závratných výšin.

A problémy neberou konce. Tato slova píše téměř tři roky poté, co Bernanke vyslovil domněnku, že vidí rašit zelené výhonky, tři a půl roku po pádu banky Lehman Brothers a více než čtyři roky po začátku Velké recese. Občané nejrozvinutějších států světa – států, které disponují zdroji, talenty i znalostmi (tedy veškerými ingrediencemi potřebnými k zajištění prosperity a důstojné životní úrovně pro všechny) – i nadále čelí hlubokým problémům.

Ve zbytku této kapitoly se pokusím popsat některé z hlavních rysů momentální neutěšené situace. Soustředím se především na Spojené státy, což je moje vlast i země, kterou znám nejlépe, a obecnější diskusi o současných problémech za hranicemi Ameriky si ponechám na pozdější kapitoly. A začnu tím, co je ze všeho nejdůležitější a kde jsme si vedli nejhůř: nezaměstnaností.

NEDOSTATEK PRACOVNÍCH PŘÍLEŽITOSTÍ

Staré rčení říká, že ekonomové znají cenu všeho a hodnotu ničeho. A víte, že na tom obvinění je hodně pravdy? Vzhledem k tomu, že se zabývají převážně oběhem peněz a problematikou výroby i spotřeby zboží, mívají od přirozenosti sklon usuzovat, že právě na penězích a na zboží záleží nejmíc. Přesto existuje směr ekonomického bádání, který zkoumá individuálně vnímaná měřítka blahobytu, jako je štěstí nebo „spokojenost se životem“, a dává je do souvislosti s jinými aspekty života. Tento směr je znám pod pojmem „výzkum štěstí“ a sám Ben Bernanke pronesl v roce 2010 na toto téma projev, který nazval „Ekonomie štěstí“. A právě tento

směr výzkumu nám poskytuje důležité informace o neutěšenosti situace, v níž se momentálně nacházíme.

Výzkum štěstí nám samozřejmě sděluje, že jakmile lidé dospějí do bodu, kdy už pro ně uspokojování základních životních potřeb nepředstavuje problém, nejsou už pro ně peníze tak důležité. Přínos toho, že jsou lidé bohatší, ale není tak úplně bez významu – občané bohatých států bývají obvykle o něco spokojenější s vlastním životem nežli občané chudších zemí. Velkou roli také hraje to, zda jste majetnější, nebo méně majetní než lidé, s nimiž se srovnáváte, což je důvod, proč může mít extrémní sociální nerovnost na společnost tak rozkladný vliv. V konečném důsledku jsou však peníze méně důležité, než by ryzí materialisté – a mnozí ekonomové – rádi věřili.

Tím ovšem není řečeno, že ekonomické aspekty nemají v reálném řádu věcí svou váhu. Na stavu ekonomiky totiž závisí věc, která je pro blahobyt člověka naprosto klíčová: mít práci. Lidé, kteří chtějí pracovat, ale nemohou sehnat práci, nesmírně trpí nejen proto, že přicházejí o příjem, ale především z toho důvodu, že podléhají pocitům méněcennosti. A to je hlavní důvod, proč je masová nezaměstnanost, která v posledních čtyřech letech sužuje Ameriku, tak tragická.

Jak palčivý je problém nezaměstnanosti? Tahle otázka volá po troše diskuse.

Jev, který nás zajímá především, je *nedobrovolná* nezaměstnanost. Lidé, kteří nepracují, protože si tento způsob života zvolili, či přinejmenším nepracují v tržní ekonomice, důchodci, kteří jsou rádi, že jsou v penzi, anebo ženy či muži, co se rozhodli zůstat v domácnosti – o ty všechny tu nejde. Nejde ani o postižené, jejichž neschopnost pracovat je sice politováníhodná, nicméně její důvody nejsou ekonomické.

Odjakživa existují lidé, kteří tvrdí, že něco jako nedobrovolná nezaměstnanost neexistuje, že kdo opravdu chce a není příliš vybíravý, pokud jde o mzdu či pracovní podmínky, práci vždycky najde. Sharon Anglová, republikánská kandidátka do Senátu, v roce 2010 prohlásila, že nezaměstnaní jsou „zhýčkaní“ a raději žijí ze sociálních dávek, než aby šli pracovat. Na půdě chicagské Obchodní komory (Board of Trade) zase najdeme lidi, kteří se v roce 2011 vysmívali demonstrantům proti nerovnosti a zasypali je formuláři žádosti o místo u společnosti McDonald's. A existují ekonomové jako Casey Mulligan z Chicagské univerzity, který v několika člancích, jež sepsal pro webové stránky časopisu *New York Time*, tvrdí, že prudký vzestup nezaměstnanosti po finanční krizi v roce

2008 není důsledkem nedostatku pracovních příležitostí, nýbrž snížené ochoty lidí pracovat.

Klasickou odpovědí těmto lidem by mohla být věta z románu *Poklad na Sierra Madre*, který je znám především díky svému filmovému zpracování z roku 1948 s Humphreym Bogartem a Walterem Houstonem v hlavních rolích: „Každý, kdo chce pracovat a myslí to vážně, práci určitě najde. Jen nesmíte chodit za člověkem, který vám tohle říká, protože ten žádnou práci nenabízí a ani nezná nikoho, kdo by o nějakém volném místě věděl. To je přesně důvod, proč vám takovou štedrou radu dává – z bratrské lásky a aby ukázal, jak málo toho ví o světě.“

Ovšem. A pokud jde o zmíněné žádosti o zaměstnání u McDonalda, v dubnu 2011 tato společnost shodou okolností oznámila, že zřizuje 50 000 nových pracovních míst. O zaměstnání se přihlásil zhruba milion lidí.

Stručně řečeno, vyzná-li se člověk jen trochu ve světě, pak ví, že nedobrovolná nezaměstnanost je zcela reálná věc. A v současnosti je to opravdu velký problém.

Jak závažný je problém nedobrovolné nezaměstnanosti a nakolik se situace zhoršila?

Údaje o míře nezaměstnanosti v USA, jež obvykle citují zpravodajské stanice, vycházejí z průzkumu, při němž se tazatelé ptají dospělých občanů, zda pracují anebo práci aktivně hledají. Ti, kdo práci skutečně shánějí, ale bez úspěchu, jsou považováni za nezaměstnané. V prosinci 2011 bylo bez práce přes 13 milionů Američanů ve srovnání s 6,8 miliony v roce 2007.

Zamyslíme-li se ovšem nad tím, pak je tato standardní definice nezaměstnanosti v mnohém neúplná. Co lidé, kteří pracovat chtějí, ale práci aktivně nehledají, protože buď žádná pracovní místa nejsou, či je už marné hledání nadobro odradilo? Anebo ti, kteří chtějí pracovat na plný úvazek, ale podařilo se jim sehnat pouze částečný? Americký Úřad pro statistiku práce (Bureau of Labor Statistics) se v rámci širšího ukazatele míry nezaměstnanosti známého jako U6 snaží podchytit i tyto nešťastníky; podle tohoto širšího ukazatele je v USA nezaměstnaných plných 24 milionů Američanů, tedy přibližně 15 procent veškeré pracovní síly – zhruba dvakrát víc než před krizí.

Přesto ani tento ukazatel nepostihuje problém v plném rozsahu. Ve většině amerických rodin dnes pracují oba manželé a takové rodiny finančně i psychologicky strádají, jestliže je kterýkoli z manželů bez práce. Lidé,

kteří mívali dvě zaměstnání, aby vyšli s penězi, a nyní mají pouze jedno, anebo ti, kdo počítali s odměnami za přesčasy, ale teď už je nedostávají, se také ocitají v úzkých. A máme tu nezávislé podnikatele a živnostníky, jimž vyschly příjmy, i kvalifikované dělníky zvyklé mít dobrou práci, kteří jsou nyní nuceni přijmout místo, kde ze své kvalifikace nic nevyužijí. A mohl bych pokračovat.

Neexistuje žádný oficiální odhad počtu Američanů, kteří uvízli v polo-stínu formální nezaměstnanosti, nicméně v červnu 2011, kdy probíhal průzkum mezi občany odhodlanými jít volit – což je skupina, jež si většinou vede lépe než populace jako celek –, zjistila konzultantská společnost Democracy Corps, která průzkum prováděla, že každý třetí Američan buď sám někdy přišel o místo, nebo o ně přišel někdo z jeho rodiny, zatímco další třetina přinejmenším zná někoho, kdo práci ztratil. Navíc téměř čtyřicet procent rodin utrpělo újmu v důsledku zkrácení pracovní doby, snížení platu nebo omezení benefitů.

Problém je tedy vskutku dalekosáhlý. To ale ještě zdaleka není vše: miliony lidí zasáhly důsledky hospodářských potíží opravdu hluboce.

ZNIČENÉ ŽIVOTY

V komplexní a dynamické ekonomice, jakou je Amerika, vždycky existuje jistá míra nezaměstnanosti. Každý den nějaké firmy zanikají a s nimi mizí i pracovní místa, zatímco jiné podniky expandují a nabírají nové zaměstnance; lidé sami odcházejí nebo dostanou z nějakého důvodu výpověď a jejich bývalí zaměstnavatelé si za ně hledají náhradu. V roce 2007, kdy si pracovní trh vedl dobře, odešlo ze zaměstnání nebo bylo propuštěno dvacet milionů pracovníků, ale ještě více jich bylo přijato.

Veškerý tento pohyb znamená, že určitá míra nezaměstnanosti přetrvává i za příznivé situace, protože často nějakou chvíli trvá, než si budoucí zaměstnanci nějaké místo najdou anebo je přijmou. Jak jsme viděli, měla Amerika na podzim 2007 vzdor prosperujícímu hospodářství téměř sedm milionů nezaměstnaných. Miliony nezaměstnaných existovaly i v 90. letech, na vrcholu prosperity, kdy se žertem říkalo, že práci sežene každý, kdo s úspěchem absolvuje „zrcátkový test“ – tedy každý živý, jehož dechem se zrcátko zamlží.

V dobách prosperity bývá nicméně nezaměstnanost většinou pouze krátkodobá. V příznivých časech totiž existuje přibližná rovnováha mezi

zájemci, kteří práci hledají, a počtem pracovních míst, jež jsou k dispozici. V důsledku toho většina nezaměstnaných najde práci poměrně rychle. Z těch sedmi milionů Američanů, kteří byli před krizí nezaměstnaní, neměla práci půl roku jen necelá pětina a ani ne jeden z deseti byl bez místa rok či déle.

Od propuknutí krize se však situace radikálně změnila. Na každé volné místo teď připadají čtyři lidé hledající práci, což znamená, že ti, kdo o ni přijdou, jen velmi těžko hledají jinou. Šest milionů Američanů, téměř pětkrát tolik než v roce 2007, nemá zaměstnání půl roku i déle a čtyři miliony jsou bez práce déle než rok – oproti 700 000 v době před propuknutím krize.

Tato zkušenost je pro Američany něčím téměř úplně novým. Říkám *téměř*, protože za Velké hospodářské krize byla dlouhodobá nezaměstnanost hojně rozšířená. Od té doby jsme tu však nic podobného neměli. Od 30. let se nestalo, aby bylo tolik Američanů trvale bez práce.

Pro pracující všude na světě je dlouhodobá nezaměstnanost hluboce demoralizující a v Americe, kde je sociální bezpečnostní síť chatrnější než v kterékoli jiné vyspělé zemi, se docela dobře může stát noční můrou. Ztratit práci často znamená přijít i o zdravotní pojištění. Podpora v nezaměstnanosti, která obnáší pouhou třetinu ztraceného příjmu, dříve nebo později vyprší – v průběhu roku 2010–2011 poklesla oficiálně uváděná míra nezaměstnanosti jen lehce, nicméně počet nezaměstnaných Američanů, kteří nepobírali žádnou podporu, se zdvojnásobil. A jak nezaměstnanost nebere konce, rodinné rozpočty vysychají, úspory se vyčerpávají, rodiny nejsou schopny splácet účty a přicházejí o domovy.

A to není všechno. Kořeny dlouhodobé nezaměstnanosti zřetelně tkví v makroekonomických procesech a chybných politických rozhodnutích, jež jednotlivec nemůže ovlivnit. A přece to oběti neochrání před stigmatem neúspěchu. Copak ale dlouhodobá nezaměstnanost opravdu vede ke ztrátě pracovních návyků a z nás se kvůli ní stávají potenciálně špatní zaměstnanci? Dělá z nás snad skutečnost, že jsme patřili k dlouhodobě nezaměstnaným, životní ztroskotance? Třeba ne, ale mnozí zaměstnavatelé si to *myslí*, a to může pro pracovníka znamenat konec. Přijít v této ekonomice o místo znamená, že jen velmi těžko seženeme jiné. Zůstat dlouhodobě nezaměstnaný znamená, že nás budou považovat za nezaměstnatelné.

K tomu ke všemu přičtíme škody, jaké to vše páchá na soukromém životě Američanů. Pokud znáte někoho, kdo je dlouhodobě nezaměstnaný, jistě víte, o čem mluvím. I když se takový jedinec zrovna neocitá

ve finanční nouzi, rána, jakou ztráta zaměstnání zasadí jeho důstojnosti a sebeúctě, může být zdrcující. A dolehne-li na něj navíc i finanční tíseň, situaci to samozřejmě ještě v mnohém zhorší. Když Ben Bernanke mluvil o „výzkumu štěstí“, zdůrazňoval poznatek, že lidské štěstí silně závisí na pocitu, že má člověk život pod kontrolou. Pomysleme jen, jak tento pocit, že jsme pány vlastního osudu, utrpí, chceme-li pracovat, a přesto ubíhají měsíce a my nemůžeme najít zaměstnání. Život, který jsme si vybudovali, se nám rozpadá, protože docházejí prostředky. Proto není divu, jestliže dlouhodobá nezaměstnanost plodí podle zjištěných faktů úzkost a deprese.

A nezapomínejme ani na tíživou situaci, v níž se ocitají ti, kdo ještě nejsou zaměstnaní, protože do světa práce teprve vstupují. Být v této době mladý je vskutku nezáviděníhodné.

Nezaměstnanost mezi mladými, podobně jako nezaměstnanost snad v každé jiné sociální skupině, se bezprostředně po vypuknutí krize zhruba zdvojnásobila a posléze se sotva znatelně snížila. A protože i v časech prosperity bývá míra nezaměstnanosti mezi mladými o poznání vyšší než u jejich starších kolegů, vzrostla u nich ve srovnání s růstem nezaměstnanosti veškerého práceschopného obyvatelstva také o mnoho víc.

A to bychom očekávali, že mladí budou ze všech nejlépe vybaveni, aby krizi čelili. Vždyť čerství absolventi škol mnohem pravděpodobněji než kdo jiný disponují znalostmi a dovednostmi, jaké moderní ekonomika potřebuje. Přesto je to ani v nejmenším neochránilo. Zhruba každý čtvrtý čerstvý absolvent je buď nezaměstnaný, nebo pracuje pouze na částečný úvazek. Těm, kdo pracují na plný úvazek, také výrazně poklesly mzdy – pravděpodobně proto, že mnozí z nich museli vzít zavděk hůře placeným místem, kde své vzdělání plně nevyužijí.

A ještě jedna věc: prudce také vzrostl počet Američanů ve věkové skupině 24–34 let, kteří žijí společně s rodiči. Nejde o žádný náhlý výbuch oddanosti vůči rodičům; znamená to jen, že radikálně ubylo možností opustit hnízdo.

Pro mladé lidi je tato situace hluboce frustrující. Měli by se postavit na vlastní nohy, a místo toho jako by stále čekali na dovolení vzlétnout. Mnozí si pochopitelně dělají starost o svou budoucnost. Jak dlouhé dozvuky budou mít jejich současné problémy? Kdy se jim podaří definitivně překonat smůlu, že vyšli ze školy do světa zmítaného ekonomickou krizí?

V podstatě nikdy. Lisa Kahnová, profesorka ekonomie na Yale's School of Management, porovnávala kariéry absolventů vysokých škol,

kteří získali diplomy v letech vysoké nezaměstnanosti, s kariérami těch, kdo absolvovali v dobách hospodářského boomeru: absolventi, kteří ukončili studium v nepříznivé době, si vedli o poznání hůř, a to nikoli pouze v průběhu několika prvních let po absolutoriu, nýbrž po celý svůj pracovní život. A to byla všechna minulé období vysoké nezaměstnanosti relativně krátká ve srovnání s tím, čeho jsme svědky nyní, což signalizuje, že dlouhodobé škody na životech mladých Američanů budou tentokrát mnohem větší.

DOLARY A CENTY

Peníze? Mluvil tu někdo o peněžích? Já prozatím ne, přinejmenším ne přímo. A to zcela záměrně. Třebaže je pohroma, kterou momentálně prožíváme, z valné části příběhem trhů a peněz – příběhem o tom, jak se honba za ziskem a utrácením zvrtila –, tragédií z ní učinil především její lidský rozměr, nikoli ztráta peněz.

A to mluvíme o mracích ztracených peněz.

Ukazatelem, který se nejčastěji používá k měření celkového výkonu ekonomiky, bývá reálný hrubý domácí produkt, zkráceně HDP. HDP je hodnota veškerého zboží a služeb, jež dané hospodářství za rok vyprodukuje, upravená o inflaci; zjednodušeně řečeno jde o sumu všech věcí (pochopitelně včetně služeb), jež se v té které zemi za dané časové období vyrobí. A protože příjmy plynou z prodeje zboží, je HDP zároveň celkovou výší příjmů, jež určuje velikost koláče, který se rozdělí na mzdy, zisky a daně.

Před krizí rostl HDP Spojených států meziročně v průměru o 2 až 2,5 procenta. To proto, že se výrobní kapacita ekonomiky průběžně zvyšovala: každým rokem rostly počty ochotných pracovníků i množství strojů a staveb, jež byly těmto pracovníkům k dispozici. A používaly se stále sofistikovanější technologie. Sem tam docházelo k menším poklesům – recesím –, kdy ekonomika nakrátko místo růstu zbrzdila, a já v dalších kapitolách pojednám o tom, proč a jak se to děje. Tato smrštění však bývala normálně krátká a nevýrazná, a když ekonomika opět získala půdu pod nohama, docházelo po nich k explozím růstu.

Až do nynější krize byl nejhorším zvratem k horšímu, jaký Spojené státy od Velké hospodářské krize zažily, tzv. „dvojité pokles“ v letech 1979 a 1982 – dvě recese následující krátce po sobě, na něž je v zásadě

nejvhodnější pohlížet jako na jeden větší pokles s lehkým nádechem uprostřed. V době nejhlubšího propadu během tohoto poklesu koncem roku 1982 se HDP nacházel dvě procenta pod úrovní předešlého vrcholu. Ekonomika však poté prudce zrychlila a v následujících dvou letech rostla sedmiprocentním tempem – nastalo tzv. „jaro Ameriky“ –, než se zase vrátila na svou obvyklou růstovou trajektorii.

Velká recese – pokles, který trval od konce roku 2007 do poloviny roku 2009, kdy se ekonomika opět ustálila, byl ale hlubší a strmější: během osmnácti měsíců HDP poklesl o celých pět procent. Důležitější však je, že tentokrát nedošlo k žádnému oživení. Od oficiálně oznámeného konce recese je růst vpravdě nižší, než bylo doposud obvyklé. Důsledkem je ekonomika, která produkuje mnohem méně, než by měla.

Kongresový rozpočtový výbor (KRV) pravidelně vypracovává široce přijímaný odhad „potenciálního“ HDP, který bývá definován jako ukazatel „udržitelného výkonu, kdy intenzita využití zdrojů nezesiluje ani nezeslabuje inflační tlak“. Říká nám tedy přibližně, jak by to asi vypadalo, kdyby ekonomické soustrojí šlapalo na všechny válce a zároveň se nepřehřálo. Je to jakýsi odhad toho, čeho bychom mohli a měli dosáhnout. Velmi se blíží číslům, jaká bychom dostali, kdybychom vzali údaje o výkonu americké ekonomiky z roku 2007 a udělali si podle nich představu, co by asi produkovala dnes, kdyby tehdejší růst pokračoval svým dlouhodobě průměrným tempem.

Někteří ekonomové tvrdí, že takové odhady jsou zavádějící, protože naše výrobní kapacity utrpěly obrovskou ránu. Ve druhé kapitole vysvětlím, proč s tímto názorem nesouhlasím. Nyní však vezměme za bernou minci odhad KRV. Ten říká, že v okamžiku, kdy píši tyto řádky, pracuje americká ekonomika na 93% svého potenciálu. Anebo, řekneme-li to jinak, v současné době vyprodukujeme každoročně hodnotu o bilion dolarů nižší, než bychom mohli a měli.

A to je částka za pouhý rok. Sečteme-li celkové ztráty od chvíle, kdy recese začala, dojdeme k přibližnému číslu tři biliony dolarů. A vzhledem k pokračující slabosti ekonomiky bude toto číslo ještě mnohem vyšší. Za dané situace budeme opravdu šťastní, vyvázneme-li s kumulativní ztrátou „pouhých“ pěti bilionů.

A to přitom nejsou žádné papírové ztráty, jako byly ty, které přineslo splasknutí internetové nebo realitní bubliny – tyto peníze vůbec nebyly reálné. Tentokrát však mluvíme o hodnotě skutečných produktů, jež mohly a měly být vyrobeny, a o mzdách a ziscích, tedy o penězích, jež

mohly a měly být vydělány, ale nikdy se nezhmotnily. Tedy o pěti či sedmi bilionech dolarů, anebo dokonce o ještě větších částkách, které už nikdy nedostaneme zpět. Člověk doufá, že se ekonomika nakonec přeče jen vzpomátuje – i když to bude v nejlepším případě znamenat návrat do starých vyjetých kolejí, přičemž všechna ta léta, kdy hospodářství nefungovalo na plný výkon, nic nenahradí.

„Přinejlepším“ říkám po zralé úvaze, protože mám dobrý důvod se obávat, že si vleklá slabost ekonomiky vyžádá svou daň i na dlouhodobém potenciálu země.

ZTRACENÁ BUDOUCNOST

Ze všech výmluv, jež slyšíme ohledně toho, proč se k ukončení této deprese nic nepodniká, se z úst apologetů nicnedělání opakovaně ozývá stále jedna a táž písnička: musíme se, jak říkají, zaměřit na věc v dlouhodobém, nikoli krátkodobém horizontu.

To je špatně hned v několika rovinách, jak si vysvětlíme později. Tato odpověď představuje kromě jiného intelektuální abdikaci, nechotu přijmout jakoukoli odpovědnost za pochopení této krize. Mávnout nade všemi nepřijemnostmi rukou a neurčitě hovořit o dlouhodobých horizontech je sice lákavé a jednoduché, ale je to východisko lenochů a zbabělců. John Maynard Keynes poukazoval právě na to, když psal jednu ze svých nejslavnějších pasáží: „Tato dlouhodobost je v případě současného dění zavádějící. *Zadlouho* budeme všichni mrtví. Ekonomové si stanovili příliš snadný a příliš zbytečný úkol, jestliže nám na rozběsněném moři říkají, že až bude dávno po bouři, bude hladina opět klidná.“

Soustředíme-li se pouze na dlouhodobý horizont, vypovídá to o odhodlání ignorovat jak utrpení, které tato hospodářská deprese přináší, tak i konkrétní lidské životy, jež v okamžiku, kdy toto čteme, krize ničí. To ale není vše. Naše krátkodobé problémy – můžeme-li hospodářský pokles, který trvá již pátým rokem, nazývat „krátkodobým“ – mnoha způsoby devastuje i naše dlouhodobé vyhlídky.

O několika důvodech, proč se tak děje, jsem se již zmínil. Jedním z nich je zhoubný vliv, jaký má dlouhodobá nezaměstnanost: jestliže pracovníci, kteří jsou delší čas bez práce, získají punc nezaměstnatelných, znamená to z dlouhodobého hlediska úbytek disponibilních pracovních sil, a tudíž i výrobních kapacit. Situace absolventů škol, kteří jsou nuceni přijmout

zaměstnání, v němž nevyužijí naplno své znalosti, vykazuje obdobné rysy: tito lidé mohou postupem doby zjistit, že je tato skutečnost – přinejmenším v očích potenciálních zaměstnavatelů – degraduje na úroveň málo kvalifikovaných pracovníků, což znamená, že jejich vzdělání přišlo vniveč.

Dalším důvodem, proč ekonomický pokles podkopává naši budoucnost, jsou nízké investice v podnikatelské sféře. Podniky příliš neutrácejí za rozšiřování výrobních kapacit. Ve skutečnosti výrobní kapacity od začátku Velké recese poklesly přibližně o pět procent, neboť společnosti vyřadily ty starší a nové namísto nich neinstalovaly. Nízké firemní investice obestírá spousta mýtů – To ta nejistota! Ten strach z toho socialisty v Bílém domě! –, avšak žádné skutečné tajemství neexistuje. Investice jsou nízké zkrátka proto, že podniky neprodávají dost, aby využily i ty kapacity, které už mají.

Problém je v tom, že až se ekonomika zotaví, pokud se zotaví, narazí na kapacitní limity a překážky ve výrobě mnohem dříve, než by narazila, kdyby dlouhodobý pokles nezavdal podnikům všechny důvody k zastavení investic do budoucnosti.

To, jak špatně byla hospodářská krize zvládnuta, v neposlední řadě znamená, že obrovskou újmu utrpěly i programy veřejných investic, které též slouží budoucnosti.

Vzdělávat mladé lidi je pro jednadvacáté století životně důležité – alespoň to tvrdí všichni politici a komentátoři. Současný pokles, který vytvořil fiskální krizi postihující rozpočty na státní i regionální úrovni, přesto vedl k uvolnění přibližně 300 000 učitelů. Tatáž finanční krize také přiměla vlády amerických států i místní zastupitelstva odložit nebo dokonce zrušit investice do dopravní infrastruktury a vodohospodářství, jako je například zoufale potřebný tunel pro druhou trať pod řekou Hudson, projekty rychlostních železnic zrušené ve Wisconsinu, Ohiu a na Floridě, úzkokolejné dráhy v řadě měst a tak dále. Veřejné investice, upravené o inflaci, od začátku nynější recese prudce poklesly. A to opět znamená, že až se ekonomika konečně vzpamatuje, jestli se vzpamatuje, čekají nás až příliš brzy různé potíže a překážky.

Nakolik by nám mělo takové obětování budoucnosti dělat starosti? Mezinárodní měnový fond zkoumal nepříznivé důsledky předchozích finančních krizí v řadě zemí a jeho poznatky jsou hluboce znepokojivé. Takovéto krize nejenže napáchají těžké krátkodobé škody, ale podle všeho přinášejí – vzhledem k víceméně trvale zpomalenému růstu a nízké zaměstnanosti – obrovské ztráty i dlouhodobě. A zde je jádro problému:

všechny indicie naznačují, že účinné kroky, které by omezily hloubku i dobu trvání hospodářského poklesu provázejícího finanční krizi, by zároveň snížily dlouhodobé ztráty, a naopak neschopnost podniknout takové kroky, což je momentálně přesná charakteristika toho, co děláme, znamená smířit se se skromnější, trpčí budoucností.

POTÍŽE V ZAHRANIČÍ

Až do této chvíle jsem hovořil o Americe, a to ze dvou zřejmých důvodů. Je to moje domovina a zároveň země, kterou znám nejlépe. Americké těžkosti nicméně nejsou v žádném případě ojedinělé.

Obzvlášť Evropa skýtá podobně neutěšený obraz. Celkově utrpěla pokles zaměstnanosti, který sice není tak zlý jako v Americe, ale i tak je hrozivý, a pokud jde o HDP, vedla si ještě hůř než Amerika. Evropská zkušenost je navíc silně nerovnoměrná. Zatímco Německo zůstává relativně nedotčeno (zatím, ale uvidíme, co bude dál), okrajové části Evropy čelí hotové katastrofě. Je-li tento čas v Americe pro mladé do pětadvaceti let s jejich sedmnáctiprocentní nezaměstnaností neblahý, v některých evropských zemích je pro ně hotovou noční můrou: v Itálii je nezaměstnaných 28 % mladých, v Irsku 30 % a ve Španělsku dokonce 43 %.

Pokud jde o Evropu jako takovou, dobrá zpráva je, že díky mnohem účinnějším sociálním bezpečnostním sítím, které mají evropské národy, jsou tu bezprostřední dopady nezaměstnanosti méně drastické. Existence všeobecné zdravotní péče znamená, že ztratí-li v Evropě někdo práci, nemusí spolu s ní ztratit i zdravotní pojištění. A relativně štědré dávky v nezaměstnanosti znamenají, že hlad a bezdomovectví nejsou tak rozšířené jako v Americe.

Nicméně těžkopádná evropská kombinace jednoty a nejednotnosti – skutečnost, že většina států přijala společnou měnu, aniž zároveň vytvořila nějakou politickou a ekonomickou unii, jakou taková společná měna vyžaduje – se stala obrovským zdrojem slabosti vedoucí k další krizi.

Evropu stejně jako Ameriku zasáhl hospodářský pokles nerovnoměrně: regiony, kde se před krizí vytvořily největší bubliny, zažívají nyní nejhlubší propad – pomysleme na Španělsko jako na evropskou Floridu či na Irsko jako evropskou Nevadu. Nicméně floridské zákonodárné orgány si nemusejí dělat starosti se sháněním prostředků na vyplácení Mediacaru či sociálního zabezpečení – ty financuje federální vláda. Španělsko